

De psychotherapeut versus Dr. Phil

Kiem splijtzwam liberalisme zeventig jaar oud

Het Anglo-Amerikaanse model staat op haar grondvesten te schudden. Om de actuele gebeurtenissen in de financiële en economische wereld te kunnen duiden, ontkom je er niet aan terug te gaan in de geschiedenis.

Op 12 oktober 2007 sprak ik op het eerste grote Rijnland Congres, georganiseerd door diverse groepen die een tegenbeweging naar Rijnlandse snit op gang willen brengen. Wat duidelijk was dat de gedeelde gevoelens van ongenoegen over het functioneren van de huidige anglofiele maatschappij erg groot zijn. Men is echter maar beperkt in staat dat ongenoegen te duiden. Het Rijnlandse c.q. Europees denkmodel staat tegenover het Anglo-Amerikaanse als een twijfelende psychotherapeut tegenover Dr. Phil; de psychotherapeut heeft zijn twijfels, mitsen en maren. Dr. Phil heeft en geeft zekerheid.

Europa - en dus ook Nederland - gaan gebukt onder een zelf aangepraat minderwaardigheidscomplex. Wij hebben ons laten vangen in het net van een 'Leitkultur'. Dat is niets nieuws in de geschiedenis. Rond het begin van de jaartelling werd de Romeinse cultuur leidend over zowel de ontwikkelde Grieken als over de relatieve barbaren (Kelten en Germanen). Hoe kwam dit? Omdat de Romeinen een daadkracht vertoonden die in die tijd ongeëvenaard was. Alles moest daar voor wijken, ook de eigen cultuur! Nu in de 20^e c.q. 21^e eeuw zien wij dat continentaal Europa de huidige Anglo-Amerikaanse 'Leitkultur' heeft omarmd. Niet omdat wij veroverd zijn, maar door de sexy en daadkrachtige uitstraling. Het continent heeft zich geconformeerd tot een kloon van de Anglo-Amerikaanse wereldgemeenschap en dat zullen we weten ook!

De afgelopen vijftien jaar heb ik mij vanuit mijn rol als economisch wetenschapper ondermeer verdiept in de mogelijkheden van inbedding van een eenduidig industriebeleid in een maatschappelijke context, in een tijd van sterk wisselende economische modellen en theorieën. Het Rijnlandse model, wat gebaseerd is op maatschappelijke cohesie en politieke democratie, is na de tweede Wereldoorlog langzaam maar zeker verdrongen door het Anglo-Amerikaanse model, gebaseerd op economische dynamiek en politieke democratie. Met de wetenschappers als rekenmeesters, het bedrijfsleven als enthousiaste volgelingen en de politici als toeschouwers. Naar de zoektocht hoe dit heeft kunnen ontstaan, heb ik mij bediend van gedachtegoed uit belangrijke literatuur - de filosoof Kant en de sociologen Weber en Dahrendorf geven veel inzicht in

de sociologische context van het Rijnland model. Bovendien ben ik uitermate geïnspireerd geraakt door de ideeënwereld van twee uitstekende kranten, namelijk **The Financial Times** (voor het Anglo-Amerikaanse) en **Die Zeit** (voor het Rijnlandse). Deze twee sporen hebben mijn denken en twijfelen op een bijzondere manier beïnvloed.

Europees erfgoed inspiratie voor Anglo-Amerikanen

Na de bevrijding door de Anglo-Amerikanen, ruim 60 jaar geleden, werden landen met amper een democratische traditie (West-Duitsland en Italië) maatschappelijk en politiek omgebouwd naar Westers/Verlicht model. Het Oostelijk deel van Europa kreeg pas na 1989 toegang tot deze democratische gemeenschap. Tussen 1945 en 1989 heerste de Koude Oorlog, waarin de rode dictatuur de bruine en zwarte had afgelost. Opnieuw zorgden de Amerikanen ervoor dat het Westelijk deel van het continent gevrijwaard zou worden van een nieuwe dictatuur. Daarnaast hadden zij eind jaren '40 de Marshallhulp ingesteld, waardoor West-Europa weer in staat was volwaardig aan de wereldhandel deel te nemen. De helpende hand van de Amerikanen is uitgebreid en genereus geweest. Opvallend daarbij was dat op het continent het idee leefde dat de geboden hulp inhield dat de Anglo-Amerikanen gekopieerd moesten worden. Ons continentaal erfgoed, dat in de eerdere broederstrijd begraven was, werd eigenlijk vergeten. Terwijl de Anglo-Amerikanen daaruit nota bene hun inspiratie hadden geput. Het oude continent zal dus als het ware terug moeten gaan naar de eigen oerbronnen en daar zijn eigen interpretatie aan geven.

Hoe en wanneer zijn het Rijnlandse en Anglo-Amerikaanse denken uit elkaar gaan lopen?

De Eerste Wereldoorlog - met daarna de crisis van 1929 - hadden Europa in grote verwarring achtergelaten. Er ontstonden allerlei revolutionaire en reactionaire stromingen die rood, zwart en bruin waren. Bovendien had het klassieke laissez faire kapitalisme/liberalisme gefaald. In 1938 kwam in Parijs een groep Amerikaanse en Europese liberale intellectuelen, onder leiding van *Walter Lippman*, die het boek had geschreven '*Die Gesellschaft freier Menschen*', bij elkaar. *Lippman* streefde toen namelijk naar een revisie van het liberalisme. De bedoeling was dit gezelschap leiding te laten geven aan een vorm van liberalisme dat zich onderscheidt van de harde laissez faire opvattingen. De groep bestaat uit o.a. *Wilhelm Röpke*, *Friedrich von Hayek* en *Alexander Rüstow*. Er werd gediscussieerd over de naamgeving van de nieuwe richting. Men besloot '*neoliberalisme*' als nieuwe naam te aanvaarden. Hier kwamen tevens de eerste verschillen van mening tot uiting. Neoliberalen als *Röpke* en *Rüstow* werden de voordenkens van het latere Duitse sociale marktmodel (Rijnland-model). *Von Hayek* en *Friedman* legden er de grondslag voor deregulering van de wereldeconomie, ofwel globalisering. Men werd het er toen wél over eens dat privé-eigendom en contractvrijheid wezenlijk zijn voor ondernemingen en voor het functioneren van vrije markten.

Marktwerking is essentieel voor de democratie. **Over de rol van de Staat/overheid bestonden echter grote controversen.** *Von Hayek* wilde de bevoegdheden van de Staat gelimiteerd zien tot het handhaven van de rechtsorde. Andere deelnemers, zoals *Rüstow*, pleitten voor een sterke Staat. **De kloof tussen oud-liberalen en neoliberalen was een feit.**

Na Wereldoorlog II vonden op instigatie van de Oostenrijkse wijsgeer en econoom *Karl Popper*, oud-liberaal, diverse bijeenkomsten plaats. Ook *Friedman* (de bekende monetaire econoom) nam hieraan deel. *Von Hayek*, bekend van zijn boek *'The Road to Serfdom'* (1944) waarin hij zich afzette tegen alle totalitaire regimes, omschreef als belangrijkste opgave om van het liberalisme weer een sterke politieke filosofie te maken. Hij werd beroemd in de Verenigde Staten.

Intussen is in 1948 op instigatie van o.a. *Röpke* de grondslag gelegd voor een sociale, op marktwerking berustende samenleving. De radicale variant (*laissez faire*) van de marktwerking - zoals aangehangen door *Von Mises* en *Von Hayek* - heeft wat meer tijd nodig. Maar na het boek van *Von Hayek* *'Verfassung der Freiheit'* uit 1960 en het twee jaar later verschijnende boek van *Friedman* *'Kapitalismus und Freiheit'* gaan de VS definitief om ten faveure van *laissez-faire*. De Nobelprijzen van 1974 en 1976 voor resp. *Von Hayek* en *Friedman* gaven meteen de dominantie aan die hun opvattingen hadden in de wereld van economen, politici en zakenmensen. Chili wordt het eerste grote experiment voor *laissez faire*. De trefwoorden werden volgens *Naomi Klein* de drie-eenheid privatisering, deregulering en inkrimpen van sociale uitgaven. De ontplooiing van persoonlijke vrijheid en mensenrechten komt niet meer aan de orde. Het *laissez-faire* neoliberalisme is blijkbaar compatibel met een niet-democratische staatsvorm. China en Rusland zullen dat later nog eens bewijzen.

Wat voor ons Rijnlanders belangrijk is, is de conclusie van *Die Zeit: de strijd tussen de vertegenwoordigers van de sociale marktwerking naar continentaal model en het model van volledig vrije marktwerking gaat door en bepaalt in hoge mate de inzichten van het liberalisme.*

Europa gevangen in de 'Leitkultur'

De westerse maatschappij deelt de *Trias Politica*. Alleen de consequenties die eruit worden getrokken, zijn voor wat betreft Rijnlanders c.q. Anglo-Amerikanen verschillend.

De Amerikanen waren met hun *Bill of Rights* van 1791 - met een daaraan gekoppelde scheiding der machten - de eerste met een moderne constitutie. In Europa, met zijn merkwaardige 19e eeuw die duurde tot 1918, was dit proces veel langzamer en moeizamer. Pas na de val van de Muur beschikte het Europa als Gemeenschap als totaliteit over een *Trias Politica*, met een adequate scheiding der machten. De val van het communisme leidde vrijwel meteen tot het adagium dat vrije markt economie en democratie naar Amerikaans model (zij

waren uiteindelijk de overwinnaars) leidende maatschappelijk principes werden. De eerder genoemde *Karl Popper* had met zijn boek '*Die offene Gesellschaft und ihre Feinde*' (1957) hiervoor de grondslag gelegd. Zijn ideeën werden door de intellectuelen rond *Margareth Thatcher* en *Ronald Reagan* al begin jaren '80 panklaar gemaakt. Men kon na de val van het communisme al meteen aan de slag.

Veertig jaar later komt de socioloog *Ralf Dahrendorf* met kritiek op de markt- en globaliseringseuforie door een paar zaken aan de orde te stellen:

1. Marktwerking en globalisering zijn een duidelijk voordeel voor de aandeelhouders en een evident nadeel voor de stakeholders die door anonieme kapitaalbezitters verslonden worden.
2. Marktwerking en globalisering bedreigen het democratische proces. Immers, politiek is tot de landsgrenzen beperkt, economie gaat er overheen!
3. Meerdere vormen van kapitalisme zijn mogelijk. Hierbij speelt vooral een rol de wijze waarop democratische spelregels, economische groei en sociale samenhang op elkaar zijn afgestemd.

Op de eerder gestelde vraag over het hoe en wanneer de Anglo-Amerikaanse en Europese wereld uit elkaar zijn gegroeid, kan worden geantwoord dat dit begin negentiger jaren zijn beslag kreeg. Het boek van *Popper*, aangevuld met ideeën van *Friedrich von Hayek*, de hoffilosoof van *Margareth Thatcher*, is de prelude geweest van het schisma. Dat laat Europa achter in grote verwarring en met een groot zelf aangepaard minderwaardigheidscomplex. De Anglo-Amerikanen verkeerden in de roes van de totale eindoverwinning en het eind van de geschiedenis (*Fukuyama*).

Voor de elite in Europa functioneerde het schisma in de negentiger jaren als een splijtzwam. Men ging overstag; geld, roem, glans, machtsvertoon werden bepalende grootheden, waarmee de elites zich konden onderscheiden van de modale burger. Tijd voor reflectie is er niet. Reflectie is ouderwets en verlangzaamend, zo zeggen onze politieke, culturele en zakelijke elites. Om dan toch de zaak in het gareel te houden, bureaucratiseren wij er lustig op los. Het oude continentale trio (meester, gezel en leerling) is verdwenen en de mysterieuze manager heeft zijn intrede gedaan. De meest baarlijke nonsens, quasi religieus verpakt, wordt als wetenschappelijke theorieën over ons uitgestort. Het betreft hier vooral literatuur over economie-, management-, gedrags- en maatschappijwetenschappen. Deze is zeer prescriptief van aard en kent weinig twijfel. Dit staat in contrast met de Rijnland traditie waarin twijfel, verwondering, bedachtzaamheid en wijsheid de boventoon voeren in het wetenschappelijke discours.

Wat te doen om deze culturele impasse te doorbreken?

Momenteel zit de Europese ist-cultuur gevangen tussen de soll-cultuur van de Anglo-Amerikanen en de soll-cultuur van het Islamisme. Om in de terminologie van A. Rapoport, met zijn boek *'Fights, games and debates'* te blijven, kun je stellen dat Europeanen **debaters** zijn; zij proberen te overtuigen met het in waarde laten van de opponent. Anglo-Amerikanen zijn **gamers** die - weliswaar met dezelfde Westerse spelregels - de andere partij onderliggend proberen te maken. Islamisten zijn **fighters**, met duidelijk andere spelregels (zij kennen geen Trias Politica) die met onze cultuur weigeren echt te debatteren. Elke basis ontbreekt, omdat onze westerse postulaten en paradigma's tegenover Islamistische dogma's staan.

Europeanen moeten daarom - om de ist-wereld tegemoet te kunnen treden - een goed gevoel voor zwakke signalen ontwikkelen. Het Westen is echter te zeer in middelen gaan denken en heeft de doelen verwaarloosd. De radicalisering van het liberaliseringproces blijkt op grenzen te stuiten. De zgn. open samenleving heeft haar natuurlijke limieten overschreden, waardoor haar voortbestaan wordt bedreigd. De nu overheersende en verzelfstandigde instrumentele rationaliteit moet weer ondergeschikt worden gemaakt aan een herstelde doel- en waardenrationaliteit. *Dahrendorf* stelde al dat sociale uitsluiting en gepersonaliseerde macht op grond van rijkdom onacceptabel zijn. Als wij echter vrijheid willen hebben, dan zijn bepaalde sociale en economische ongelijkheden een legitieme noodzakelijke prijs die de maatschappij daarvoor moet betalen.

Leidt de prijs die het Westen nu betaalt tot het gewenste leereffect?

Diverse berichten wijzen erop dat de elite binnen het bestaande systeem, hoe lek als een mandje, teruggrijpt naar de oude vertrouwde 'truccendoos'. Bijvoorbeeld aandelen terugkopen om zodoende een hogere Price/Earning ratio te creëren. Ik vrees dat Machiavelli toch weer gelijk krijgt met zijn stelling van mensen gebrekkig de realiteit doorzien, weinig ervan leren en blijven volharden in hun fouten.

Is Europa momenteel bij machte om de gemoederen op één lijn te krijgen?

Als we de laatste berichten volgen, tekent zich wederom een tweespalt af. Ditmaal tussen Frankrijk en Engeland als voorvechters van 'daadkracht' en tussen Duitsland dat kiest voor beheersing en 'Mass und Mitte'.

Tijd voor herintreding van het onlosmakelijke Rijnlandse trio: Vrijheid - Ordering -Gemeenschapszin.

Samenvatting door Corinne Moerman
van het essay
‘Rijnlanders, durft te denken en te twijfelen!’
door Piet Moerman

8 januari 2009